

Gustav Erik Gullikstad Karlsaune

OM DEFINISJONER AV RELIGION – SÆRLIG ”IMPLISITTE DEFINISJONER”

Eksplisitte og implisitte religionsdefinisjoner

Definisjoner kan være både eksplisitte og implisitte. Det er viktig å passe på. Når vi sier ”definisjon”, tenker vi vanligvis på eksplisitte, artikulerte, presist formulerte definisjoner. Men like viktig i vitenskapssammenheng er selvsagt de *implisitte* definisjonene. Implisitte definisjoner er de oppfatningene som gjør seg gjeldende når vi snakker om noe – for eksempel, religion – uten at vi har artikulert noen presis definisjon. I både teoretisk og empirisk vitenskapelig arbeid er det viktig å få klarlagt og klargjort disse implisitte ”definisjonene”, de på forhånd gitte oppfatningene, eller ”for-dommene” – i *Gadamers* nøytrale bruk av ordet, eller også negativt forstått, fordømmende forutinntatte meninger.

Konvensjonelle religionsdefinisjoner – vanligvis eksplisitte

Konvensjonelt – og ofte nokså ureflektert – artikuleres religionsdefinisjoner i to typer: substansielle og funksjonelle.

- 1) **Substansielle** – det vil si: innholdsbestemte. I praksis finner vi dette innholdselementet – som oppfattes som viktigst – i det som ekspertene (”teologene”) sier i vedkommende religion, for eksempel: troen på Gud. Fordelen med denne definisjonstypen er at den gir god forklaringskraft i historisk spesifikke sosiale kontekster.
 - a) Problemene oppstår når bestemmelsen generaliseres og overføres til andre samfunns- og kultur-kontekster. Forskingen vil da lett preges av etnosentrisme (eurosentrisme) og forklaringskraften forringes kraftig.
 - b) Dessuten vil konsekvensen av denne typen religionsbestemmelse, når den generaliseres, være at personer i andre spesifikke kontekster lett oppfattes som, og også oppfatter seg selv som, ”ikke-religiøse”. Det er på denne måten definisjonen av religion og forståelsen av sekularisering henger sammen. De ”ikke-religiøse” bruker samme ”definisjon”, de snur den bare, til sin egen negasjon.
 - c) Siden disse definisjonene har utgangspunkt i institusjonalisert religion – noe som betyr at det er institusjonens eksperter som *normativt* har bestemt religionsinnholdet, samt den tilsvarende ”riktige religiøsitet” slik den skal utfoldes av individer – får vi med en slik definisjon problemer med å gripe *individenes egen religiøsitet*, ut fra deres egen livs- og virkelighetsoppfatning. Ensidig fokus på ”objektive” institusjoner (strukturer) lar subjektiviteten bli liggende i skyggen.
- 2) **Funksjonelle** – det vil si: effektbestemte. Av disse fins det igjen sub-typer som krysser hverandre. For det ene har vi definisjoner som fokuserer enten på fellesskapet eller på individet. Men dessuten har vi definisjoner som bestemmer religion enten deskriptivt vitenskapelig eller (ideologisk) normativt negerende (pkt. 3)
 - a) Definisjoner som fokuserer på fellesskapet, altså: religion som institusjon. Ofte er den funksjonen, effekten, som framheves ”integrasjon”. Fellesskapets religion styrker fellesskapets samhold. *Durkheim* plasseres gjerne her. *Marx* kan også kategoriseres her, i sin forståelse av religion som det folk tyr til for å utholde undertrykkelsen i urettferdig samfunnsforhold: religion

er "folkets opium".

- b) Definisjoner som fokuserer på individet, altså: subjektets opplevde livsverden. Definisjoner av denne typen framhever gjerne den meningsgivende sammenhengen personen ser seg i. For eksempel, "den absolutte avhengighetsfølelse" (Schleiermacher), "the ultimate concern" (Tillich), "et sakralt kosmos" (Berger).
- c) Definisjoner som fokuserer på menneskets livsbetingelser kan også plasseres her. Slik som:
 - i) *Thomas Luckmanns* med hans "transcendering av den biologiske naturen". Men dette er snarere en empirisk *lokalisering* av det menneskelige utgangspunktet for det vi kaller religion, enn en "definisjon". Luckmann stanser da også ved *transcenderings-prosessen*. Han tar ikke opp "det transcendent", det som er på den andre siden av den grensen som overskrides. Dette er de religiøse ekspertenes domene. Det som fornemmes å være i "det transcendent" ("bak de store transcenderinger") er noe vi empirisk sett ikke kan vite noe om, men nettopp forefinnes som innhold i de forskjellige religionene.
 - ii) *Rudolf Otto* brukte treffende begrepet *Das ganz Andere* (= "det som er totalt annerledes") om "stedet" og "tiden" i "det transcendent". I *mystikken* blir det som er totalt annerledes "*ikkerom*" = grenseløshet, og "*ikke-tid*" = evighet. Slike bestemmelser vil høre teologien til. Men disse bestemmelsene i seg selv er sosiale fenomen sosiologien også har som del av sitt felt. Det er ikke sosiologien oppgave å bortforklare mystikk eller avfeie de begrepene denne typen refleksjon over tilværelsen er kommet fram til og arbeider med.

Populære – ofte implisitte – og negerende religionsdefinisjoner

I denne kategorien kan vi plassere en serie eksplisitte og implisitte negative bestemmelser av "religiøsitet". Her har vi alle "definisjoner" som baserer seg på en eller annen for form "psykologisering" av mennesker. De stammer som oftest fra den såkalte "kirkekritikken" på 1800-tallet. De er konsekvensen av en særegent rasjonalistisk idé om hva "opplysning" er. Generelt var ideen om opplysning avledet av renessansens fokus på enkeltmenneskets frie tenkning. Dette var en idé de hentet fra antikken. I "opplysningstida" ble den imidlertid rendyrket ut i full ensidighet som det eneste verdifulle ved mennesket. Vi fikk *rasjonalismen*, en overtro på fornuften som ble kombinert med en hemningsløs beundring for og tro på "Vitenskapen" (slik den ble forstått som "moderne" fra 1600-tallet av). Dette ble basis for "sekularismen" som virkelighets-ideologi. Den opprinnelige "kritikken av kirken" ble dermed til et program for "ikke-religiøsitet". Det elementære spørsmålet om premisset "kirke ≡ religion" er gyldig, drukner i debattbråket. I realiteten har *både* "sekulariteten" og "nyreligiøsiteten" åpenbart sine grunnleggende forutsetninger i denne ensidige virkelighetsforståelsen i kombinasjonen av ensidig *rasjonalisme* og forsnevret *scientisme*.

- a) Enkelte som utgir seg for å være fagfolk, finner vi her: "Gud er en projeksjon av mennesket selv" (*Feuerbach*); "Troen på en guddommelig far er et utslag av menneskelig umodenhet" (*Freud*).
- b) Her finner vi også den ideen at religion er et bedrag. Underforstått, det som religion egentlig dreier seg om, er at mennesker vil ha *makt*. Alt er maktkamp. Overalt fins konspirasjon. Religion er *politikk* – egentlig. Det som må til er en *avsløring*.
- c) Her har vi også alle "nattsideforklaringene". Det vil si, religion representerer irrgangene i den menneskelige psyken. Religion er "irrasjonalisme", antirasjonal; religion er mangel på fornuft og logisk sans og viten. Kort sagt, all tro er overtro.

- d) I denne kategorien finner vi også all ensidig dikotomisk tenkning om religiøsitet, matrisen for all tenkning om religion er **enten/eller**. Til korreksjon av tenkning i dikotomi bør vi alltid prøve oss med "både/og".
- e) Som vi i denne kategorien også gjerne finner fiendebilder som matrise for å tenke på og snakke om religion. Det som det gjelder er: **vi eller de**. Til korreksjon av tenkning i fiender, bør vi alltid prøve oss med og et "vi" og et "oss" som inkluderer alle mennesker:

Kontrastpar som hyppig anvendes:

TRO *VERSUS* VITEN
RELIGION *VERSUS* FORNUFT
IRRASJONALITET *VERSUS* RASJONALITET
GODTROENHET *VERSUS* KRITIKK
UVITENHET *VERSUS* KUNNSKAP
OVERTRO *VERSUS* VITENSKAP
AUTORITET *VERSUS* SELVSTENDIGHET
UREFLEKERT *VERSUS* REFLEKERT
FANATISME *VERSUS* TENKNING
FUNDAMENTALISME *VERSUS* ARGUMENTASJON

Enn om "både" det ene "og" det andre i grunnen finnes likelig fordelt hos "oss alle"?

* *Tegnet "≡"* betyr: er "identisk" med, det "samme" som, og er sterkere enn tegnet "=" er "lik".
* *Versus* er latin for det norske "i motsetning til". * *Dikotomi* er det samme som norsk "motsetning".